

ГРАМАТИЧЕСКИ УСЛОВИЯ ЗА НЕРЕАЛИЗИРАНЕ НА ХАРАКТЕРИСТИКАТА *PLURALIA TANTUM* ПРИ НЯКОИ ТИПИЧНО ПЛУРАЛНИ ГЛАГОЛИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

ПЕТЯ ОСЕНОВА

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
osenova@uni-sofia.bg

В статията се разглеждат условията, при които типично плурални глаголи се употребяват в единствено число. Акцентът се поставя върху особеностите на подлога, отнасящ се за лица, които осигуряват деплурализирането на сказуемото. Наблюденията и ексцерпцията на примери са направени върху голям корпус за българския език. Избрани са петте най-чести глагола с полипредставъчните комплекси *изпона-*, *изпо-* и *наиз-*. Заклучава се, че основният тип подлози, които налагат сингуларно съгласуване с предиката, изразяват семантична „събирателност“ и са в 3 л. ед.ч. Освен тях обаче се срещат и случаи на преносни употреби, както и употреби в 1 л. ед.ч.

Ключови думи: глаголи; *pluralia tantum*; подлог; съгласуване; български език

GRAMMATICAL CONDITIONS FOR THE NON-REALISATION OF THE *PLURALIA TANTUM* FEATURE IN SOME TYPICALLY PLURAL VERBS IN BULGARIAN

PETYA OSENOVA

SOFIA UNIVERSITY ST. KLIMENT OHRIDSKI
osenova@uni-sofia.bg

This paper examines the conditions under which typically plural verbs are used in singular. Emphasis is placed on the features of the person-referring subject that trigger the depluralisation of the predicate. The observations and example excerpts are based on a large corpus of Bulgarian. The five most frequent verbs with the polyprefix complexes *изпона-*, *изпо-* and *наиз-* have been selected. The study concludes that the main type of subject requiring singular agreement with the predicate expresses semantic “collectivity” and is typically in the 3rd person, singular. However, there are also cases of figurative uses, as well as instances in the 1st person, singular.

Keywords: verbs; *pluralia tantum*; subject; agreement; Bulgarian

Редица български езиковеди са отбелязали или разгледали по-подробно факта, че глаголи от типа на *изпонасядам*, *наставам*, *налягам*, *изпогубя* и

т.н., макар и употребявани типично като *pluralia tantum*, имат възможност да се употребят и в 3 л. ед.ч. Това е реализуемо при подлози, изразени със съществителни имена, които са лица или нелица в зависимост от лексикалната семантика на глагола и които съответно изразяват семантично дистрибутивност на множество лица или нелица. В Буров (Буров/Burov 2024: 262) тези видове съществителни са наречени „имена на съвкупности“. Авторът ги разглежда като несъщински събирателни съществителни, но посочва, че в българската граматична литература тези съществителни имена се причисляват към събирателните.

При лицата такива съществителни със събирателна семантика са думи като *народ, група, тълпа* и др. В Ницолова (Ницолова/Nitsolova 2008: 227) тази особеност е отбелязана за обикновено (поли)префигираните глаголи за действия от типа на *насядаме, наставяме, натрупваме се, изпонападаме, изпоналягаме*. Авторката добавя следната забележка: „Посочените глаголи могат да се употребят в 3 л., ед.ч. само с някои събирателни съществителни, напр. *Народът изпоналяга по поляната*“. В Академичната граматика (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 236) също има добавена бележка в частта за число на глагола. Там се казва, че разглежданият тип глаголи могат да се употребят в 3 л. ед.ч., когато подлогът е изразен със съществително име в ед.ч., но „означава много лица или предмети“. Дадени са примери, сред които съществителни за лица – *През време на войната народът измираше от глад и болести*; и за нелица – *Плодът изпокапа от сушата*.

В Сашева (Сашева/Sasheva 2019: 238) подробно е разгледан приносът на представките и мотивиращата основа за семантиката на множествения субект. Авторката работи със 115 ексцерпирани глагола от *Официален правописен речник на българския език. Глагол* (ОПРБЕ/OPRBE 2016). Тя посочва, че представките и представъчните комплекси, с които се образуват този тип глаголи, са следните: „за-, из-, изпо-, изпоза-, из-, поиз-, изпона-, изпораз-, на-, пона-, пораз-, пре-, при-, раз-, като за образуване на възвратни глаголи освен възвратноместоименната частица се използват и префиксите *само-* и *с-*.“

В Речника на българския език (РБЕ/RBE) глаголи като *наскачвам* и *изпопадам* са дадени с употреба и в мн. ч., и в ед.ч., но при ед.ч. употребата е винаги в 3 л.

В моята статия бих искала да обърна повече внимание на влиянието на подлога за синтактичното 'деплурализиране' на глагола в текста. Целта ми е да направя връзка между речниковите значения на представителни на посочения тип глаголи и условията на тяхната синтактична реализация във връзка с особеностите на глаголното лице/подлога. Спирам се само на глаголи, които по принцип изискват плурален субект, който (може) да е лице. Разбира се, трябва да се отчете фактът, че някои глаголи имат различни значения, които не се разграничават чрез търсене само по лексема. В такива случаи разглеждам тези употреби, които имат подлог лице. Също така из-

ключвам взаимновъзвратните глаголи от типа *Иван и Мария се недолюбват* (Сашева/Sasheva 2019: 249), защото те пресупозират само плурален субект. Освен това се ограничавам до непреходни глаголи и до непреходните употреби на преходни глаголи, за да е подсигурено съгласуването на подлога с предиката, от една страна, и същевременно да се игнорира взаимодействието на предиката с комплементите, от друга. Така разглеждам примери като *Децата се изпокриха*, но изключвам примери като *Децата изпокриха набързо своите играчки*).

За да изведе някои тенденции по отношение на съчетаемостта на посочения тип глаголи при съгласуването им с подлога, се опирам на инструментите в корпусните изследвания. За целта използвам големия корпус CLASSLA-web.bg¹. Той се състои от текстове от българския интернет и съдържа над 3 милиарда думи. Преди да ексцерпирам конкретни примери обаче, трябва да се направи проверка на честотата на подобен тип глаголи. Използвайки инструмента *Честотен списък*, направих извадка за глаголите, започващи със следните представъчни комплекси и представки: *изпона-*, *изпо-* и *наиз-*. Тъй като комплексът *изпо-* се съдържа в комплекса *изпона-*, изключвам честотата на глаголите с представъчни комплекси, съдържащи се вече в по-дългия вариант. Като се игнорират грешките и се спазят поставените по-горе критерии, петте най-чести глагола с различните комплекси са следните: с комплекса *изпона-*: *изпонатръшкам се* (127 срещания), *изпонатрия се* (90 срещания), *изпоналягам* (27 срещания), *изпонараня се* (17 срещания), *изпонападам* (13 срещания); с комплекса *изпо-*: *изпокрия се* (2073 срещания), *изпопадам* (1709 срещания), *изпокривам се* (172 срещания), *изпоразболея се* (130 срещания), *изпозаспя* (54 срещания); с комплекса *наиз-*: *наизляза* (945 срещания), *наизскачам* (333 срещания), *наизлизам* (127 срещания), *наизскоча* (70 срещания), *наизпълзя* (13 срещания). Прави впечатление също, че преобладават глаголи от свършен вид пред тези от несвършен. Освен това очаквано преобладават плуралните употреби пред сингуларните.

1. Наблюдения при глаголите с комплекс *изпона-*

Глаголът от св. вид *изпонатръшкам се* не е отразен в РБЕ/РВЕ. Той се съчетава със следните подлози в 3 л. ед.ч. – всичкото умнокрасавец ([...] *а всичкото умнокрасивец се изпонатръшка на колене* [...]); маса народ (*Утре ще сме малко хора, но да се видим, да си обменим бацили и да се изпонатръшка маса народ*.); народът (*Като начало може да махне т.нар. 'синя зона', за да не се изпонатръшка народът*.); 80% от населението (*За тия сигурно ще има ваксина. За нас – чак като се изпонатръшка 80 % от населението*.); народът (*Червената Овчарка се изпонатръшка барбар с охраните топ червени овци и протестът се стихна*.); половината офис ([...] *около мен се изпонатръшка половината офис* [...]); половин България ([...] *половин България ще се изпонатръшка по палатки и лазарети*.). Както се

вижда от примерите, преобладават подлози с количествена семантика (маса народ, половината офис и др.). Освен това има случаи на метонимия, при която използваното локативно съществително всъщност реферира към група от хора (половината офис). Интересен пример е и комитативът в следното изречение: *Червената Овчарка се изпонатръшка барабар с охранените топ червени овци*. Предпочетено е съгласуването в единствено число, за което допринася и дистантното разположение на опорната (*Червената Овчарка*) и зависимата част (*с охранените топ червени овци*). Срв. вариантите с недистантно разположение на елементите: *Червената Овчарка барабар с охранените топ червени овци се изпонатръшкаха*; *Червената Овчарка и охранените топ червени овци се изпонатръшкаха*. За глагола в несвършен вид *изпонатръшкам се* бяха намерени само два примера с плурална форма на съгласуване.

При глагола от св. вид *изпонапия се*² се срещат следните подлози в 3 л., ед.ч. – мало и голямо ([...] *изпонапило се мало и голямо* [...]); населението (*След като се изпонапи "населението" от необуздани студенти, танците започнаха доста бурно.*); компанията (*След като компанията се изпонапила, започнала да търси контакти с нежния пол.*); персоналът (*Втората вечер персоналът се изпонапи и изчезна.*); цялото племе ([...] *ако бяхте видели как цялото племе взе да се бие, като се изпонапи.*). Значението на глагола според РБЕ/РВЕ е ‘напиваме се мнозина или всички’. Подлозите са определени или с експлицитен модификатор за изчерпващо количество (цялото племе).

Интересно е, че в корпуса е регистрирана употреба за 1 л. ед.ч.: *Какво ти е отношението към алкохола? То че пречи ясно... позволяваш ли си да се изпонапиеш 1 път седмично на някое парти например?* Това означава, че има, макар и слаба, тенденция за преосмисляне на употребата като прагматична – показваща отношението на говорещото лице.

При глагола от св. в. *изпоналягам* (със значение ‘налягаме мнозина или всички’ според РБЕ/РВЕ) се срещат само два случая в 3 л. ед.ч. Те са със следните подлози: салонният състав (*Мина-немина час и салонният състав – улегнали мъже с вид на дълбоко обидени съкратени пилоти – изпоналяга на последните два реда и повече нищо не се оказва в състояние да го вдигне.*) и охраната (*Охраната на Жоро Илиев изпоналяга, също не знаеше как да реагира в този момент.*). Прави впечатление, че както и в горния случай, така и при двете съществителни като част от подлозите става дума за имена на съвкупности, т.е. запазва се тенденцията подобни имена да наложат съгласуване с предиката в ед.ч. В първия пример дори анафоричното местоимение *го* следва деплурализираното съгласуване. При втория пример това се отнася и за предиката, разположен след разглеждания тук (т.е. за глагола *реагира*).

При глаголите *изпонараня се* и *изпонападам* не се наблюдават срещания в ед.ч. в използвания от мен корпус. Затова давам примери от интернет: *Има*

и много каменисти плажове в Гърция, които не стават за почивка, ще се изпонарани човек на влизане и излизане.; Всъщност през последните години доста народ изпонапада от тия скали.

2. Наблюдения при глаголите с комплекс *изпо-*

При глагола от св. в *изпокрива се* се срещат повече и по-разнообразни случаи на употреба в ед.ч. Дефиницията за него е ‘скриваме се мнозина, много или всички’. Отново подлозите са имена на съвкупности: Управителният съвет (*[...] бяхме подвели, така да се каже, петстотин души, а Управителният съвет се изпокри [...]*); всичко живо (*При положение, че при разпъването му [на Христос] всичко живо се е изпокрило в миша дупка.*); цялото мъжко население (*Четата крачи по обезлюдена земя, цялото мъжко население се е изпокрило.*); сума ти народ (*Тая ситуация силно ми напомня за пълното слънчево затъмнение през 1999-та, когато сума ти народ се изпокри в къщите и пусна пердетата [...]*). Другите подлози са изразени със следните съществителни: елитът, гражданството, персоналът, властта, интелигенцията, флотът, народът, светът, шайката, тълпата, опозицията. Отново правят впечатление преобладаващите изрази за изчерпване на количеството на множеството (*цялото мъжко население*) и за количество (*сума ти народ*).

Но се срещат и случаи, в които съгласуването става с други изрази, макар и с подобна на разглежданата вече семантика. Те са следните: партитивен израз: част от (*[...] оная част от интелигенцията, която, боейки се от отговорности и заобикаляйки опасностите, се е изпокрила някъде и лентяйствува [...]*); обобщителното местоимение всеки (*Всеки се е изпокрил, кой от глад, кой от власт, кой от имане, кой от нямаване [...]*); собствено име (*Без изобико да съм компетентна и запозната, ми прави впечатление присъствието на г-н Желев на тази конференция, той можеше също да се изпокрие както висшия клир; Доскоро Сергей Станишев извираше от всяка медия, сега се е изпокрил някъде между Брюксел и Страсбург; ДПС се изпокри, но нека не забравяме, че този кабинет е с мандата на ДПС*); нарицателно име (*[...] ако този президент се изпокрие зад дебелите стени на сградата си, а навън има стотици хиляди протестиращи, това е пагубно за държавата и за нашата демокрация; Малко след тежкия развод съпругата на попфолк певеца се изпокри от публичното пространство*). В примерите със собствени и нарицателни имена за несъвкупности като подлози явно става дума за прагматична оценка на ситуацията.

При този глагол също се наблюдава употреба в 1 л. ед.ч.: *Аз пък като един улегнал човек се изпокрив в колата и дремнах няколко часа*. При несвършения глагол *изпокривам се* се регистрират подобни употреби на описаните за свършения глагол.

Глаголът *изпонадам* има дефиниция ‘падаме мнозина или всички’. При този глагол също се срещат някои случаи на деплурализация. Този процес,

разбира се, се дължи на подлозите, изразени с имена на съвкупности: тълпата (*[...] тълпата отдолу изпадна от страх [...]*); всичко живо (*Докато той летеше, всичко живо изпадна на земята, понеже нашият председател на месткома е човек с огромно тегло.*); аудиторията (*Само да не се налага да го превеждам на английски, че аудиторията ще изпадна от искрен лингвистичен смях.*); публиката (*[...] цялата публика изпадна от смях.*). Други видове подлози от същия тип са следните: целият/половината свят, цялото семейство, цялата фамилия, футболният отбор, парламентът, целият екип, народът. Следователно отново се потвърждава наблюдението, че подлозите често са определени или изразени с модификатори за количество, включително и за цялото количество.

Впечатление прави и фактът, че тук също се срещат примери с метонимия. Например *Цялата механа изпадна от смях; В този момент залата изпадна от смях.* Забелязва се и честа употреба на идиома *да изпаднам от смях.*

Глаголът *изпоразболея* се няма дефиниция в РБЕ/РВЕ, но тя би следвала модела на наличните дефиниции, а именно ‘разболяваме се мнозина или всички’. Този глагол също отбелязва сингуларни употреби при подлози, изразени със съществителни имена за съвкупности. Това са: цял клас (*Ако се изпоразболея цял клас например, е ясно, че не са спазвали ограниченията.*); народът (*А ако народът се изпоразболея и починат много хора, какво правим.*). Други подлози са: сума народ, всичко живо.

При този глагол се наблюдава и метонимия. Например: *Или България да се изпоразболея тотално, или да пукне от глад поради мерките, блокиращи икономиката; И мен какво ме грее глобата, като се изпоразболея Пловдив заради група лумпени? Не видиш ли, че цялото село се е изпоразболело?*

Глаголът има една регистрирана употреба в 1 л. ед.ч.: *И не че аз исках така, просто в последния момент се изпоразболях и трудно се изринах от леглото.* Интересно е, че няма регистрирани употреби на глагола от несв. вид *изпоразболявам се.*

Глаголът *изпозаспя* е с дефиниция ‘заспиваме мнозина или всички’. Той има едно срещане с подлог, изразен чрез име за съвкупност (всичко живо): *И като тръгнало веднаж, всичко живо изпозаспало.*

Има обаче и срещане на глагола с подлог, изразен чрез собствено име: *Габриела изпозаспа и за малко да изпусне развързката.*

3. Наблюдения при глаголите с комплекс *наиз-*

Глаголът *наизляза* има дефиниция в (РБЕ/РВЕ): ‘излизаме навън, някъде мнозина, много или всички наведнъж’. Той има срещания с подлози, които са изразени чрез съществителни за съвкупности: народът (*В много страни народът наизлезе по площадите; Народът не се уплаши от пандемията, наизлезе и празнува от сърце*); цялото население (*Междувременно*

цялото население на Паркърс Фолс [...] *наизлезе по улиците и започна врява* [...]). Други подлози са: бригада, челяд, мало и голямо.

Тук също се срещат употреби с метонимия: *Трагедията потресе не само близките му, но като зараза засегна целия град, който наизлезе по улиците с илюзията да види поне отблясъка на славата му; Селото ми наизлезе из къщата; Наизлезе целият град; Имате чувството, а то може би е и истина, че целият блок е наизлязъл по терасите и ви гледа*. Подобна е ситуацията с употребите и при несвършения глагол *наизлизам*.

Глаголът *наизскачам* има дефиниция ‘изскачаме мнозина или всички наведнъж’. Отново се срещат подлози, които са имена за съвкупности: цялото племе (*Цялото племе наизскача от пещерите, вдигна се страшна олелия*); екипажът (*Екипажът наизскача сънен и стреснат*). Други подлози са: цялото семейство, цялата банда, народът, многоброен народ. Среща се и пример с метонимия: *Вдига се такъв шум, че няма как половината вход да не наизскача*. Подобни са употребите и при свършения глагол *наизскача*, както и при свършения глагол *наизпълзя*.

Трябва да се отбележи, че в случаите, когато плуралните глаголи се използват за прагматична оценка в 1 л. ед.ч., се наблюдава и изместване на значението от ‘правим нещо мнозина или всички’ към ‘права нещо в голяма степен’. Това е второто значение на сложната глаголна представка *изпо-* в (РБЕ/РВЕ).

Заклучение

В заключение може да се обобщи следното: плуралните употреби на разглеждания тип глаголи превъзхождат многократно сингуларните, но съществува тенденция към сингуларни употреби. Това става в случаите, когато подлогът изразява съвкупност. Преобладават подлози, които са определени и при които има модификатори за количество. Наблюдават се и споредични сингуларни употреби в 1 л. ед.ч. Смятам, че в тези случаи те изразяват прагматичната оценка на говорещия. Интересни са и употребите, при които има метонимия. Затова от семантична гледна точка към съществителните за съвкупности трябва да се добавят и локативните съществителни, които позволяват тълкуване за група от хора.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=classlaweb_bg

² Примерите с несв. вид на глагола – *изпонапивам се* – са само три, като всички са в множествено число.

ИЗТОЧНИЦИ

ОПРБЕ 2016: Официален правописен речник на българския език. Глаголи. София, Просвета.

РБЕ: Речник на българския език (онлайн). <<https://ibl.bas.bg/rbe/>> [02.09.2024].

SOURCES

OPRBE 2016: Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Glagoli. Sofia, Prosveta.

RBE: Rechnik na balgarskiya ezik (online) <<https://ibl.bas.bg/rbe/>> [02.09.2024].

ЛИТЕРАТУРА

Буров 2024: *Буров, Ст.* Познанието в езика на българите (2. издание). В. Търново, Фабер.

ГСБКЕ 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. 2. Морфология. София, Издателство на Българската академия на науките.

Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Сашева 2019: *Сашева, В.* За някои глаголи с дефективна парадигма за лице и число в българския език. – В: М. Илиева (отг. редактор). *AUT INVENIAM VIAM, AUT FACIAM. Сборник в чест на чл.-кор. проф. д.ф.н. Стоян Буров*. Велико Търново, Издателство „Фабер“ и Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 237–252.

REFERENCES

Burov 2024: *Burov, St.* Poznaniето v ezika na balgarite (2. izdanie). V. Tarnovo, Faber.

GSBKE 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. T. 2. Morfologiya. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.

Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.

Sasheva 2019: *Sasheva, V.* Za nyakoi glagoli s defektivna paradigma za litse i chislo v balgarskiya ezik. – In: M. Ilieva (otg. redaktor). *AUT INVENIAM VIAM, AUT FACIAM. Sbornik v chest na chl.-kor. prof. d.f.n. Stoyan Burov*. Veliko Tarnovo, Izdatelstvo “Faber” i Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, s. 237–252.

✉ Проф. д-р Петя Осенова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Факултет по славянски филологии, Катедра по български език

Бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София, България

✉ Prof. Dr. Petya Osenova

Sofia University St. Kliment Ohridski

Faculty of Slavic Studies, Department of Bulgarian language

15 Tzar Osvoboditel Blvd., Sofia 1504, Bulgaria